

Hányféleképpen *mondhatni*?¹

*Quod si deficient vires, audacia certe laus erit (Propertius)*²

Bevezetés

Vannak szavak, amelyek egyáltalán nem szerepelnek azokban a szótárakban, amelyeket hagyományosan segítségül hívunk, ha problémás jelentésű kifejezésekre bukkanunk. Ha bárki abból a célból üti fel valamelyik értelmező szótárt, hogy a *mondhatni* használataira vonatkozólag segítséget kapjon, csalódnia kell: ez az alak ugyanis sem a *mond* címszónál, sem annak származékszavainál nem szerepel.³ Milyen eszközök állnak tehát rendelkezésünkre, ha a *Mondhatni*, *kínosan éreztem magam* és a *Nehezen mondhatni csak meg az igazat* mondatok két, alakilag azonos főnévi igeneves kifejezésének különbségét akarjuk feltárni? Lehet-e egyáltalán rangsorolni, osztályozni őket?

Aki egy kicsit is foglalkozott már a kérdéssel, az tudja: minél több bizonyítékot gyűjtünk össze, annál nyilvánvalóbbá válik, hogy lyukas zsákba hordjuk az érveinket: a *mondhatni* átszivárog a ravaszul felállított rostáinkon. Szakirodalmak serege tanúskodik arról, mennyire tisztázatlan a kifejezés *-hat/-het* affixumának tulajdonképpeni szerepe, elsősorban tömorfémákra jellemző modális jelentése; ugyanígy léteznek ellenérvek a főnévi igenév főtagi használatára (*Macskánkat elég válogatósna mondhatni*) is. További tanulmányokat kíván a *látni* típus elliptikus mivoltának, alanyi vagy állítmányi szerepének vizsgálata bizonyos személytelen szerkezetekben (*Innen mindent látni*). Nincs előttünk a *lehet látni/láthatni/látni* egymáshoz viszonyított helyzetéről készült, mindenkit kielégítő konklúzió, sőt a *lehet* segédigei természete is sok esetben vitatott (Lengyel 2000a: 257).

Az igenevek helye a szófaji rendszerben c. monográfia olvasása közben érdekes problémára bukkantam. Az igenevek szófajváltásai kapcsán a szerző kijelenti, hogy míg a melléknévi igenevek aktuálisan is főnevesülhetnek, a főnévi igenevekre ez nem jellemző. Ám lábjegyzetben szerepel a következő megjegyzés: „Horváth László hívta fel a figyelmemet a *mondhatni* szóra, **mely szófajt váltott** (vö. *A mai zongorista, mondhatni, rosszul játszott*), **és a mondatszók közé sorolható**” (Lengyel 2000d: 39 – kiemelés tőlem). Mi van azonban akkor, ha nem csupán mondatszók lehet, és további szófajváltásra is képes? Ötletemet sokan kétkedve fogadták, mondván: mai nyelvünkben ez az alak archaikusnak, modorosnak hat, ezért a stilisztikai vonatkozásokat leszámítva egyáltalán nem tekinthető számottevő jelenségnek. A MGr. 237. oldalán is az alábbi vélemény olvasható: „A szenvedő és a ható igékből a mai nyelvben már határozói igenevet sem szoktunk alkotni, **de e szóalakokat valamivel természetesebbnek és elfogadhatóbbnak érezzük, mint a hasonló felépítésű főnévi igenevet, mert a múlt században egészen gyakran fordultak elő az írott szövegben**” (Lengyel 2000b, kiemelés tőlem). Mivel a *-hatni/-hetni* igeneves alakokra szintén sok 1800-as évekbeli példa van⁴, a jövőben hasznosnak tartanám e kétféle szerkezet módszeres összevetését is.

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Lengyel Klárának a dolgozatomhoz nyújtott segítségéért, észrevételeiért.

² Az idézetet – talán nem véletlenül – Hadrovics László is mottóul választotta *A funkcionális magyar mondatlan alapjai* c. munkájához (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969). Az idézet fordítása

³ A kifejezés sem az az ÉKSz.-ban (1978), sem az ÉrtSz.-ban (1980), sem a Nyelvművelő kézikönyvben (1985) nem található meg.

⁴ A <http://www.nytud.hu/hhc> (Historical Dictionary Corpus, Hungarian Academy of Sciences) keresőrendszere lehetőséget ad az 1900-as év előtti előfordulások keresésére is. A *mondhatni* esetében az adatbázis 177 db 1800-as évekbeli találatot jelzett.

Az internetes keresőrendszereknek (például www.index.hu) köszönhetően ma már nem jelent gondot a szóelőfordulások gyors és pontos megtalálása. Számomra is meglepő módon vizsgálatom azt mutatja, hogy a *mondhatni*-t a legkülönbözőbb életkorú és foglalkozású emberek használják, az autószerelőtől kezdve a programozón keresztül a nyelvészig. (Ennek részletes elemzése érdekes szociolingvisztikai tanulmány témája lehetne.) Példaanyagom mennyisége csak megerősített abban a feltételezésemben, hogy igenis élő jelenségről van szó, amely nemcsak az írott, hanem a beszélt nyelvnek is sajátja.

Am ezzel nemhogy csökkentenénk, inkább szaporítjuk a kérdéseket. Ha ugyanis továbblépünk, feltételezve, hogy az eredendően főtagként használatos *mondhatni* képes a kiüresedés bizonyos fokozataiban újabb és újabb szófaji szerepek ellátására, szembetaláljuk magunkat az alábbi átmenetekkel is: módosítószó – partikula (Kugler 2000: 280); kötőszó – partikula (uo.), bevezető szó – módosítószó (Kugler 2000: 301). Problémákat vet fel a nagy hármas szófaji felosztáson túl (alapszófajok, viszonyozók, mondatok) az egyes kategóriákon belüli hierarchia látszólagos önkényessége is: milyen viszonyban áll egymáshoz képest a partikula és a kötőszó? Mihelyt mondatkapcsoló elemként tekintünk a *mondhatnira*, felmerül az egyszerű és összetett mondatok közötti határsáv problémája is, hiszen a formailag összetett mondat főmondata a beszélő mondanivalóhoz fűződő viszonyán kívül semmilyen lényeges információt nem tartalmaz (vö. *Úgy vélem, Pista beteg*; Keszler 2000: 465). Egyszerű vagy összetett mondat állunk szemben?

Érdemes-e egy ilyen képlékeny és ingoványos jelenséget osztályozni? *Mondhatni*, semmi értelme, hiszen minél behatóbban vizsgáljuk, annál inkább bizonyosak lehetünk benne: nincs jogunk egyértelmű határokat húzni. Nem állítom, hogy tanulmányommal minden kétséget kizáróan sikerül elhelyeznem a kérdéses kifejezést, elhatárolva egymástól annak különböző használati formáit. Sőt ha lehet, még nagyobb bizonytalanságot keltek azzal, hogy a már meglevőket megintgatom, vitába szállok az eddigi besorolásokkal – olykor bizony a sajátommal is. Az általam használt módszer legalább olyan önkényesnek látszik, mint az elvetendőnek ítélték. Mégis egyfajta kísérletnek számom, amely bár rengeteg sérülékeny ponttal rendelkezik – akár hibái által is – tanulságos lehet.

A dolgozat szerkezetét a problémák milyensége szerint alakítottam ki. Külön foglalkozom a *-hat/-het* problémájával, a főnévi igenév mondatbeli szerepeivel, a segédigék kérdésével, a *lehet* + infinitivus értelmezési lehetőségeivel. Részletesen kitérek a modalitás egy lehetséges elméletének alkalmazhatóságára, emellett pedig egy saját rendszerezési módszert is bemutatok.

A) Szemantikai kiürülés, grammatikalizáció

1. A *-hat/-het* önálló szói eredete, képzővé (?) válása

Egyes igék (*talál, fog, kezd, tesz, csinál, szerez*) és névszók (*dolog*) általános jelentéstartalmuknak, rugalmasságuknak köszönhetően képesek arra, hogy az átlagosnál több szintagma felépítésében vegyenek részt. Minél több szókapcsolatnak lesznek részei, minél több szemantikai szerepet töltenek be, annál inkább veszítenek eredeti konkrétságukból. Az 'odahat', 'hat valakire' jelentésű igéből létrejött toldalék az elvontság sajátos fokát mutatja, és már a Halotti beszédben is szerepel a cselekvés lehetőségét kifejező képzőként: „*isa es num igg ember mulchotia ez vermut*” (Hadrovics 1992: 326). A szerző által vizsgált többi igével szemben (*akar, kíván, hagy, enged, talál, ad, fog, kezd, tesz, művel, csinál, visel, ejt, esik, győz, szerez, tart*) a *hat* tehát már a nyelvemlékek előtti korban különleges szerepváltáson ment keresztül. Míg ugyanis az előbbieket funkcióigeként (*fogadást tesz*), állandósult szókapcsolat tagjaként (*helyt ad*), segédigeként (*el talál menni*) önálló szói értékben használatosak, a *-hat/-het* olyan messzire jutott a kiürülés fokán, hogy alaki önállóságát végérvényesen elveszítve affixum vált belőle, azaz hangrendileg is illeszkedve a tőhöz tapadt.

Igazi szerepének meghatározása, a todalékrendszerben elfoglalt helye máig eldöntetlen; a besorolási kísérletek hol a képző-, hol a jelszerű tulajdonságát emelik ki. Jelen munkámban nem tartom feladatommak, hogy a Keszler–Kenesei vitában (Kenesei 1996: 92–95; Keszler 1997: 86–90; Kenesei 1998: 67–80; ism.: Pete 1999: 483–495) állást foglaljak, mivel véleményem szerint jelenleg is zajló folyamatnak lehetünk tanúi, amelyben a kérdéses todalék valahol félúton jár. Mindemellett azonban – lévén önálló szói eredetű, ám a hozzá hasonló, kiüresedni képes igék osztályában mégis egyedülálló – nem szabad megfeledkeznünk a tartalmas, igei jelentéssel való szembesítéstől sem. A MGr. az alábbi besorolási szempontokat hívja segítségül tő és affixum jelentésének leírására (Laczkó 2000: 42):

- **tő:**
 - lexikai (tartalmas v. tartalmatlan) jelentés
 - pragmatikai/modális jelentés
 - járulékos grammatikai viszonyjelentés
- **affixum:** mindig járulékos különféle nyelvtani viszonyjelentés (esetenként lexikális jelleggel)

A modális tartalmú, módosítószóval leírható jelentésű *-hat/-het* besorolása elgondolkodtató, ugyanis – a képzők között jellegzetes módon – modális jelentést hordoz. Felosztásunk tehát, amely igyekszik a tő- és todalékmorfémákat jelentésük szerint megkülönböztetni, tartalmaz egy határsávot, amelyben nem pusztán az önálló mondatrészszerre képtelen, viszonyjelentésű, todalékszerű viszonszók találhatók meg, hanem a modális tartalmat hordozó ható képző is. Az egyes tő- és todaléktípusokat így nemcsak saját, hanem egymás osztályaival is egybe kell vetnünk, és utóbbiak hagyományos vizsgálati szempontjai mellett (szótestben elfoglalt hely, sorrend, produktivitás, gyakoriság, alternáció) fokozott figyelmet kell fordítanunk a többletjelentésekre. Erre tesztek kísérletet, miután a kieferi rendszert mint a modalitás feltárásának egyik lehetséges eszközét részletesen bemutattam.

2. A főnévi igenév egyes mondatbeli szerepei, grammatikalizációja

A Magyar történeti jelentéstan 271. pontjában foglaltak alapján a főnévi igenévnek a *mondhatni* szempontjából fontos mondatbeli szerepei a következők (az általam vizsgált kérdéskör megítélésem szerint nem kívánja meg a többi, nem ezzel a szóval kifejezett mondatrészszerre tüzetes tanulmányozását, így azoktól eltekintek):

2/a) A főnévi igenév mint állítmány segédige elhagyásával: *Innen jól látni a felvonulást.*

A főnévi igenév elliptikus szerkezetbeli szerepének vizsgálata kapcsán fontosnak tartom kiemelni, hogy Hadrovics segédigének nevezi a *lehet*-et, továbbá állítmánynak tartja a segédige elhagyásával szerepeltetett *látni*-t. Véleményem szerint ez az elemzés helytálló, indoklására a későbbiekben térek ki. Ám akár a hagyományos módon elemezzük *Az ablakból mindent jól látni* mondatot (azaz: *lehet* mint ki nem tett, de odaérthető állítmány, *látni* mint alany), akár segédige + infinitivus kapcsolataként, úgy látom, nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy a *látni lehet* szókapcsolatot erős szemantikai vonzás tartja össze, amely a (segéd)ige elmaradása esetén is előhívja a modális többletjelentést bizonyos személytelen szerkezetekben. Egy találó párhuzammal élve tekinthetnénk a *lehet* + infinitivusos szerkezet esetét a jelentéstapadás speciális megnyilvánulásának, hiszen itt (szerintem) segédigéről lévén szó, nem a lexikai jelentés sugárzik át a másik tagra (*feketekává* > *fekete*; *tömény ital* > *tömény*), hanem egy másodlagos, modális érték. Balogh Péter eltérésként értelmezi a jelenséget (Balogh 1890: 109–12), és a „constructio ad intellectum”

analógiájával igyekszik körülírni, amelynek során a hasonló értelmű, ám bizonyos (például grammatikai) egyeztetést nélkülöző kifejezések az értelemnek köszönhetően oldódnak fel és válnak értelmezhetővé.¹ Ezzel magyarázza azt is, hogy az elliptikus *nem tudni* alak mellett megjelent a *nem tudhatni* is, mert – mint mondja – a lehetőséget a nyelv úgy akarta megjelölni, hogy az eredeti kifejezés ne sokat változzék.

Az általam jelentéstapadásnak nevezett esetben a nyelvérzék mintegy előhívja a segédigét, azaz az általa hordozott modális szint, amely hatással van mind a teljes, mind az elliptikus szerkezetekre. Pontosan ezért élünk még ma is az a vita, amely nem tudott dűlőre jutni a *lehet* grammatikai szerepének tisztázásában. Ennek alapja a hangsúlyeltolódásban van: tudniillik hogy a *lehet* modális többletjelentést (is) viselő tartalmas ige-e, vagy pusztán a modalitás grammatikai kifejezőeszközét hordozó segédige. A szerkezet elemzésének problémáira és a különböző álláspontok bemutatására egy további fejezetben térek ki részletesen.

Véleményem szerint a főnévi igenév önmagában (vö. *Vásárolni mentem*) nem hordozhat modális többletjelentést: vagy a beszédhelyzet és a szupraszegmentális eszközök adják ezt neki (*Leülni!*), vagy a személytelen szerkezetekben előforduló jelentéstapadás (*Az ablakból mindent jól látni*). Szegetli István – bár az előbbi esetet is a kiegészítő értelmezésből vezeti le – a latin nyelvvel való párhuzamokat felhasználva az alábbi lehetőségeket különíti el a beszédhelyzetnek köszönhetően megváltozott jelentésű főnévi igeneveknél (Szegetli 1910: 297–8):

– **infinitivus imperativus**: a célhatározói szerepű főnévi igenévnek mintegy folytatása. Szegetli szerint a mozgást kifejező igealakokban a *kell* marad el a minél rövidebb – így erőteljesebb – parancs eléréséhez: *Mozogni!*; *Asztalt behozni!*; *Leülni!* Ez az igencsak vitatható feltételezés leginkább akkor veszt hitelességéből, ha a kérdéses főnévi igeneveket összevetjük az *-ás/-és* képzős főnevekkel, amelyeket ugyan sem a *kell*, sem más igével nem tudunk kiegészíteni, mégis felszólító értelműek: *Mozgás!* *Futás!* *Nyomás!* *Tűnés innen!* *Pucolás!* *Söprés!*

– **infinitivus exclamatio**: a főnévi igeneves alakok a beszédhelyzet során érzelmi többlet nyerne. Mivel Szegetli egyaránt említ kérdő (*Hogyan? Letenni tollamat?*) és felkiáltó (*Óh, tűrni ezt!*) mondatokat, szerencsésebb lett volna talán ezt a csoportot kettéválasztani.

2/b) A főnévi igenév mint „közbevetett módosítószó”: *tudni mélt*; *tudni illik*; *tudni* 'ugyanis, azaz'

Hadrovics László a következő példát idézi a *tudniillik* kapcsoló szerepére: „*Ezek meg kerulic az szentec taborat, es az nagy Istennec szerelmes varosat, tudni az keresztyen annya szent egyhazat.*” Hoffgreff-énekeskönyv, kiemelés tőlem).

Érdekes jelenség, hogy napjainkban a *tudni* önmagában nem használatos 'tudniillik' jelentésben, az egyszerű szó helyett összetételt használunk. Ebben jelentős szerepe van a latin *scilicet* (< *scire licet*), *videlicet* (< *videre licet*) szavak analógiájának (Juhász 1992: 788), amelyek közül az elsőt, kiváltképp rövidítésként (*sc.*), napjainkban is sok tudományos jellegű írásmű alkalmazza.

A *tudni* fontos párhuzamként szolgálhat a *mondhatni* vizsgálatához. Hadrovics módosítószóként értelmezi, a 'tudniillik', 'azaz' jelentésével rokonítja. Természetesen a fent vázolt esetben kötőszó, hiszen éppen a szerző példájában tölt be az *ugyanis, azaz, tudniillik* mellérendelő magyarázó kötőszók értékével azonos szerepet. Valószínű azonban, hogy léteznie kellett a kötőszóvá válás előtt egy lépcsőfoknak, amely során igei természete kiüresedett, azaz először el kellett vesztenie az eredeti jelentéssel való kapcsolatát.

¹ Balogh példája a következő: *Magna multitudo convenerunt*, (szó szerint: 'Hatalmas tömeg gyűlték össze') amelyben az egyes számú *multitudo*-hoz ('tömeg, sokaság') – mivel több emberből áll – T/3. személyű állítmány járul. A jelenség mai nyelvünkben is gyakori, pl.: *Egyetlen vigaszom a családom, [azok], akik mindenben támogatnak.*

A *tudni illik* szókapcsolatot modális értéke, majd mondatrészi rangjának elvesztése tehette alkalmassá arra, hogy később magyarázó mellérendelés kötőszava legyen. Bár a *tudniillik* kifejezéssel behatóan nem foglalkoztam, a folyamatjellegét konkrét adataim jelzik a *mondhatni*-nál, amelyre később részletesen kitérek. Megkockáztatom, hogy a határozói igenevekkel párhuzamosan – különös módon egyelőre egyetlen alak, a *mondhatni* kapcsán – beszélhetünk a főnévi igenév kiürüléséről, ily módon szokatlan mondatrészi és szófaji szerepekre való alkalmasságáról is, és hogy az előbbinél tapasztalt szófajváltás (igenév – módosítószó – kötőszó; Lengyel 1989: 181–217) az igenévi természet sajátja, így a főnévi igenév esetében is helytálló feltételezés. Emiatt érdeklődésem a főnévi igeneveken belül a *-hatni/-hetni* képzős alakulatoknak szól elsősorban. További figyelmet igényelne azonban a melléknévi igenevek hasonló irányú kutatása.

3. A *lehet* + infinitivus elemzésének kérdése

Ahhoz, hogy a 2/a pontban tárgyalt állítmányi szerep létjogosultságát elfogadjuk, nem szabad elmulasztanunk annak részletesebb kifejtését, bizonyítását sem. Bár a jelenlegi hivatalos álláspont szerint *Az ablakból minden virágot látni lehet* mondatban a *lehet* az állítmány, és a *látni* az alany, fontosnak tartom a kérdéskört több oldalról körüljárni.

Az elemzések szinte mindig Berrár Jolánra (1977: 87–8) hivatkoznak, a *láthatni*-féle alakokat is az ő nyomán nevezzük „magános” főtagnak. Bösz Ágnes is említi a berrári értelmezést, ám végső soron arra a következtetésre jut, hogy a „*Megismerni a kanászt cifra járásáról*” típusú mondat főnévi igeneve nem illik bele a névszói állítmány² kategóriájába, azaz egyáltalán nem állítmány (Bösz 1992: 31). Ellenérvei azonban meglátásom szerint több okból nem elégségesek. Habár Velcsovnera hivatkozva megállapítja, hogy a főnévi igenevek igei tulajdonsága elsősorban jelentéstartalmukban és bővítményeik által mutatkozik meg, voltaképpen azt kifogásolja az efféle szerkezetekben, hogy a főnévi igenév nem névszói állítmányként viselkedik. A főnévi igenév állítmányi szerepe ellen felhozott ellenérve (Bösz i. m. 30) ugyanis meglepő módon az, hogy amennyiben a „*Megismerni a kanászt cifra járásáról*” mondat főnévi igenevét állítmánynak vesszük is, a tárgyi bővítmény rácafol erre, hiszen az az állítmányhoz tartozik, és névszói állítmánynak köztudottan nem lehet tárgya. Az ellentmondás feloldásának kulcsa azonban pontosan Velcsovné idézett megállapítása: a bővítmény megtartása a főnévi igenév igei természetéből következik. Azaz – konkrét példánkhoz visszatérve – a *Megismerjük a kanászt cifra járásáról* → *Megismerni a kanászt cifra járásáról* átalakítás során a főnévi igenév az előzőleg igei állítmányként (*megismerjük*) viselt tárgyát őrzi. Tehát valóban nem tekinthető **névszói** állítmánynak, mivel nem névszó – ezzel azonban még nem zártuk ki állítmányiságát.

Bösz Ágnes másik ellenérve az időbeli transzformáció problematikája. Mint írja, a kérdéses mondat nem transzformálható időben a névszói állítmányok szokásos módján: **Megismerni volt a kanászt cifra járásáról*, hanem csak az alábbi eljárással: *Meg lehetett ismerni a kanászt cifra járásáról* (Bösz i. h.). Ez véleményem szerint megint nem elégséges indok az állítmányi szerep ellen. Habár igaz, hogy nem a szokványos kopula (azaz a *van* megfelelő alakja) szerepel a szerkezetben, ám éppen a főnévi igenév részleges névszói jellegéből fakad, hogy önmagában nem képes az idő- és módviszonyok kifejezésére. Vannak olyan jelentésű főnévi igenevek, amelyek képesek meglenni a *lehet* nélkül (például *látni / hallani / érezni a tavaszt* – ekkor a szerkezet vagy a jelenre vonatkozik, vagy általános érvényű, szentenciaszerű kijelentést fogalmaz meg, amelyben közöm-

² A MGr. már nem használja a „névszói állítmány” terminust, mivel azt vallja, hogy minden esetben jelen van a kopula, az E/3. és T/3. személyű, kijelentő mód jelen idejű alapalakban zéró fokon: *A könyv szép* ∅ – *A könyvek szépek* ∅. Azaz ezek is mind névszói-igei állítmányok (Lengyel 2000a: 253; 2000c: 395). Az érthetőség kedvéért Bösz tanulmányának tárgyalásakor én is a „névszói állítmány” elnevezést használom.

bős az idősík), ám rögtön rászorulnak, mielőtt a szerkezet időbeli (*látni lehetett*) vagy módbeli (*látni lehetett volna / látni lehetne / látni lehessen*) változáson megy keresztül. Feltételezem, hogy a *lehet* + infinitívusos szerkezetekben szereplő *-ni* alak az állítmány része, ám ezt annak figyelembevételével igyekszem alátámasztani, hogy a főnévi igenév a névszói és igei tulajdonságok sajátos összegzője, ezért kizárólagosan sem egyik, sem másik jelleg nem kérhető számon rajta.

A Magyar grammatika az állítmányi szerepű szavak szófájának tárgyalása során megállapítja az *-andó/-endő* képzős melléknévi igenév alakú állítmányról, hogy „szófaja vitatható (legtöbbjük melléknév vagy igen közel áll a melléknévhez), ezért besoroljuk őket a névszói-igei állítmányok közé, s nem veszünk fel egy harmadik, igenévi állítmányi csoportot” (Lengyel 2000c: 394). Az ötlet (tudniillik az igenévi állítmányi csoport felvétele) pontosan azért lenne megfontolásra érdemes, mivel az igenévi alakok két szófaji osztály tulajdonságait is magukon viselik, így sokszor azért zárjuk ki állítmányiságukat, mert nem a megszokott „igei” vagy „névszói” (határozói igenév esetén „határozószói”) módon viselkednek.³ Fontosnak tartanám a *lehet* + infinitívusos forma és a *be van zárva, meg van írva* alakok részletes összevetését (jómagam azokkal értek egyet, akik az utóbbi típust analitikus igealaknak tartják – vö. Lengyel 2000d: 67), mivel az egyik, állítmányi szerepüket kizáró érv éppen az, hogy bennük a *lehet/van* alapalakban is szerepel. Ennek viszont véleményem szerint ellentmond az a tény, hogy a határozói igeneves forma mellől néhány esetben elhagyható a *van* (csakúgy, mint az *Innen mindent látni*-féle szerkezet esetében a *lehet!*). Egy sebtében megírt üzenet például így is szólhat: *Az ebéd megfőzve, a lakás kitakarítva, a ruha kimosva, majd jövők.* Azaz: ’az ebéd meg van főzve (= megfőztem), a lakás ki van takarítva (= kitakarítottam), a ruha ki van mosva (= kimostam)’ stb.

Térjünk azonban vissza az *Innen mindent látni*-féle mondatokra! Azok az igék, amelyeknek főnévi igeneves származékai mellől elhagyható a *lehet*, látszólag igen tág szemantikai körből kerülnek ki. Legtöbbjüket az érzékelés igéiként tartjuk számon, ám sokkal találóbb a ’hozzájutás’ felől megközelíteni őket (Lengyel 2000d: 80). Részben az igenevek helye a szófaji rendszerben c. munka, részben saját gyűjtésem alapján az alábbi igék sorolhatók e típusba: *Erre jutni el a folyóhoz; Itt tapasztalni / érezni a legnagyobb törődést; Az ő kertjében látni a legnagyobb tulipánokat; Mindenfelé hallani a csodálatos zenét; Errefelé fogni a legnagyobb pontyot; A filmnek már sejteni a végét; Könnyen észrevenni, hogy hazudsz; Így vallani meg a legnehezebben az igazat; A parton találni a legszebb kagylókat; A piacon kapni olcsó epret is; Vörös hajáról is megismerni őt; Nem tudni, hol járunk; Estefelé szinte tapintani a csöndet* (vö. Lengyel i. h.).

Balogh Péter a *lehet* + infinitívus kapcsolatának kivételes jellegét hangsúlyozza, amely azt a régi szabályt látszik megingatni, hogy ige nélkül nincs (tagolt) mondat, de arra is figyelmeztet, hogy a nyelv minden kivételes jelensége magyarázható bizonyos szabályokkal (Balogh 1890: 110). De mik is lehetnek ezek a szabályok?

A MGr. megoldása voltaképpen diplomatikus, hiszen apróbetűsen tárgyalja és átmeneti jellegűnek, segédigeszerűnek minősíti a *lehet* + infinitívussal alkotott szerkezeteket (Lengyel 2000a: 257). Ám pontosan a fejezet végén említett vizsgálhatósági szempontok azok, amelyekkel bizonyítható: igenis segédigével van dolgunk.

α) A segédigének nem lehet önálló bővítménye

Az Innen mindent lehet látni → *Innen mindent jól lehet látni* egybevetéséből rögtön kiderül: a módhatározót nem a *lehet*, hanem a *látni lehet* együttesen kapta (vö. **Innen mindent jól lehet*).

³ Az Igenevek helye a szófaji rendszerben c. monográfia már felvonná az igenévi állítmányt (Lengyel 2000b: 84).

β) A segédige és a főnévi igenév kapcsolata nem alakítható át összetett mondattá

A MGr. példája a következő: *Juli haza fog jönni* → **Juli fog, és hazajön*, tehát a *haza fog jönni* együttesen állítmány. Ha megkíséreljük az *Innen mindent lehet látni* kérdéses igéjének tagmondatba emelését, az összetett mondatunk nem az eredeti jelentést adja vissza: *Lehet (az), hogy innen mindent lát [az ember]*. Míg a kiinduló egyszerű mondat tartalma 'innen minden látható', az utóbbi átalakított alárendelés jelentése 'lehetséges / létezik / megtörténhet, hogy mindent lát az ember / bárki'. Az eltérő jelentés annak köszönhető, hogy az átalakítás utáni *lehet* már nem az eredeti mondat tartalmatlan segédigéje, hanem létezést kifejező főige.

γ) A beférkőzés próbája (Simonyi; Kálmán C.–Kálmán–Nádasdy–Prószéky)

Az előbbi szempontokon kívül érdemes a viszonyszókra jellemző beférkőzés próbáját is elvégezni. Kálmán C.–Kálmán–Nádasdy–Prószéky (Simonyira mint előzményre hivatkozva) a segédigék elkülönítésére használják fel a szórend megszakíthatóságát, és arra a megállapításra jutnak, hogy a *Pajor szét akarta szedni a biciklijét* mondatban a *-ni* alak igekötője áll fókusz helyzetben, utána csügg (azaz átengedi a fókuszpozíciót a *-ni* alaknak, miközben enklitikusan kapcsolódik hozzá) a végesalak (tudniillik *akarta*), így a tulajdonképpen *-ni* forma hátraszorul (Kálmán C.–Kálmán–Nádasdy–Prószéky 1989: 63). Ha az *Innen mindent lehet látni* mondatba igekötőt illesztünk, azt tapasztaljuk, hogy a *lehet* megbontja az igekötő és a főnévi igenév sorrendjét: *Innen mindent át lehet látni*.

Véleményem szerint mindezek a szempontok sokkal inkább bizonyítják a *látni lehet*-féle szerkezetekben szereplő ige segédigéségét, mint a tartalmas, főigei jelleget. Most pedig ennek ismeretében térjünk vissza a szerkezet mondatelemzési problémáira.

A hagyományos elemzés – felhasználva a főnévi igenév és az *-ás/-és* képzős nomen actionis jelentésű főnév szemantikai párhuzamát – az alanyiságot a következőképpen állapítja meg: *mi lehet? A látás, azaz látni*. Az elemzés során véleményem szerint egy aprónak tűnő, ám mégis létfontosságú csúsztatásnak lehetünk szemtanúi. Ha jobban megnézzük, a kérdésfeltevés a (véleményem szerint) segédigei *lehet*-et eleve mint tartalmas, létezést kifejező igei elemet kezeli, és 'lehetséges' jelentést tulajdonítva neki, rákérdez vele az „alanygyanus” *látni*-ra. *Mi lehetséges? A látás, azaz látni*. Ez azonban egyszermind meg is változtatja a struktúrát, amelyet egy kérdéspróba nem engedhet meg magának. (Az eljárás már csak azért is félrevezető, mert amennyiben fenntartjuk a lehetőségét, hogy a *lehet* segédige, önmagában nem is felelhet semmilyen kérdésre!) További nehézséget jelent, hogy a főnévi igeneves alakokra csak nehézkesen tudunk rákérdezni, mivel sűrítő jellegük miatt sokszor nem vagyunk képesek egyetlen kérdéssel felfedni teljes jelentésüket. Hasonlítsunk össze egy főnévi igeneves és egy ragos főneves példát:

Vásárolni mentem. (Miért? Hová? Érezhető a véghatározói jelleg, ugyanakkor mind a cél-, mind a helyjelentés benne van.)

*A boltba mentem. (Hová? A határozórag segít a kérdésfeltevésben, ugyanakkor egyes lehetőségeket ki is zár, például: Miért? *A boltba.)*

A *látni lehet* szó szerkezet szintén a *lehet* segédigei szerepének egy példája, noha személytelen mivolta miatt eltérően viselkedik, hiszen a jelentéstapadás miatt a segédige elhagyása után is odaértjük az általa hordozott potencialitást. Ahogy a *van* esetében el tudjuk különíteni a létezést jelentő tartalmas igtét a segédigtől, a *lehet* előfordulásainál is meg kell különböztetnünk e két, igen eltérő használatot. A feladatot megnehezíti, hogy a *van*-nal ellentétben a *lehet* kijelentő mód jelen idő E/3. személyben is megjelenik a modális többletjelentés miatt.

Ige	Segédige
<i>Van igazság.</i>	<i>Szép Ø az előadás.</i>
<i>Volt igazság.</i>	<i>Szép volt az előadás.</i>
<i>Lehet igazság.</i>	<i>Szép lehet az előadás. Látni lehet minden virágot.</i>

B) A reális – potenciális – irreális szembenállás bemutatása
A kieferi modalitáselmélet alkalmazhatósága az író – írható – írhatatlan;
írni – írhatni – nem írhatni szerkezetekre

1. A reális ↔ potenciális ↔ irreális alkalmazásának bemutatása és indoklása

A latin leíró nyelvtanokból jól ismert hármas megkülönböztetést az igenévi forma – ható képzős alak – fosztóképzős alak minél eredményesebb jelentéstani elkülönítése és egymást feltételező szerepe miatt tartom szükségesnek. A szakirodalmak legtöbbször a kétpólusú szembeállítást (-ható ↔ -hatatlan; esetleg: -ó ↔ -ható) alkalmazzák: első esetben logikai (+/-), a másodikban modális (megvalósulás/lehetőség) végpontokat vélnek felfedezni. H. Molnár Ilona a tartalmatlan *hogy* kötőszó vizsgálata során kitér arra, hogy a főmondat szavai egyaránt képesek realitást és nem létező dolgokat kifejezni (H. Molnár 1977: 12, 13). A szerző utal mind a potencialitásra, mind az irrealitásra, hiszen foglalkozik a „nem realitást kifejező” *lehet vmi, kell vmi* szerkezetekkel, valamint megemlíti azt is, hogy a tagadott igék megvalósulatlan dolgot jelölnek (*azt sem tette meg, hogy...*). Felosztásának alapja azonban a realitás megléte vagy hiánya, azaz tulajdonképpen csak két csoportja van: realitást (például észlelés, tudás, értés, érzés igéi) és nem realitást (*lehet, kell, akar, törekszik, őrizkedik*) kifejező szavak.

Igaz ugyan, hogy a legmarkánsabb szembenállás a 'valaminek a megléte' és a 'valaminek a hiánya' jelentésű nyelvi elemek esetében mutatható ki, ezek azonban önmagukban nem elégségesek, kizárólagossá tételük elérhetetlenné teszi a rendszerszerű látásmódot. Saját hármas felosztásom a következő:

cselekvés igenév	reális, aktív (bekövetkező)	potenciális, passzív (lehetséges)	irreális, passzív (lehetetlen)
főnévi	<i>olvasni</i>	<i>olvashatni</i>	<i>nem olvashatni</i>
foly. mn.-i	<i>olvasó</i>	<i>olvasható</i>	<i>olvashatatlan ~ nem olvasható⁴</i>
határozói	<i>olvasva</i>	<i>olvashatva / olvashatván</i>	<i>nem olvashatva / nem olvashatván</i>

A befejezett és beálló történésű melléknévi igenév *-hat/-het* képzővel való kapcsolata véleményem szerint azért nem lehetséges, mert míg az előbbi már a múltban lezajlott, lezárult cselekvést jelölő értéke miatt nem képes kifejezni múltra vonatkozó potenciális és irreális jelentéstartalmat (a magyar nyelvben ezt az *olvashatott volna/olvasott volna* igealak adja vissza, ebben viszont korántsem olyan erős a lezártaság aspektusa, mint az igenévi formában), az utóbbi eleve hordoz modalitást (az *olvasandó regény* egyfelől 'az, amit el lehet olvasni', azaz potencialitást vagy lehetőséget tartalmaz; ugyanakkor jelentheti azt is, 'amit el kell olvasni', vagyis szükségességet). Míg

⁴ A két alak egymáshoz való viszonya elgondolkodtató. A Microsoft Word szövegszerkesztő 6-os verziójának Szerkesztés menüjében a *visszavonhatatlan, ismételhetetlen* kifejezések, míg a 2000-es változatban a *nem vonható vissza, nem ismételhető* alakok szerepelnek. Az üdítőitalos üvegen a *Nem visszaváltható* felirat figyelmeztet bennünket, a bérleteken ez áll: „*A szelvény nem váltható vissza és másra át nem ruházható*”.

a reális cselekvés a cselekvőre vonatkozik (ez csak a folyamatos melléknévi igenév esetében azonos a mondat alanyával: *olvasó ember*), addig az utolsó kettő a cselekvés tárgyára (*olvasható könyv; olvashatatlan írás*). Ez igazolható is, hiszen nem mondhatom sem azt, hogy **olvasó regény* ('a regény olvas'), sem azt, hogy **olvasható / *olvashatatlan ember* ('az embert olvassák'). A reális bekövetkezés a cselekvő szemszögéből értelmezhető (aktív) **cselekvés**; a lehetséges vagy lehetetlen kimenetel a tárgy által elszenvedett vagy el nem szenvedhető (passzív) **történés / folyamat**.

2. A „szükségszerű” és „lehetséges” fogalmának vizsgálata: *kell* és *lehet*

„Egy P kijelentés akkor és csakis akkor szükségszerű, ha igaz minden elérhető lehetséges világban, és akkor és csakis akkor lehetséges, ha igaz legalább egy lehetséges világban” (Kiefer 1986: 7).

A „szükségszerű” és „lehetséges” fogalmak látszólag közel állnak az én „reális” és „potenciális” szóhasználatomhoz. Kiefer szerint „minden lehetséges világot azoknak a kijelentéseknek a halmazával jellemezhetünk, amelyek igazak benne. Ezek írják le az adott lehetséges világot.” Ha egy cselekvés bekövetkezése szükségszerű, a logika szerint minden elérhető lehetséges világban be kell következzen. Ha pedig lehetséges, akkor legalább egy olyan lehetséges világot kell találnunk, ahol ez bekövetkezhet.

Ám rögtön megmutatkozik a két elnevezés közötti eltérés, ha konkrét problémával szembe-sítjük őket. A logikai modalitásfogalom kitűnően használható egyes főnévi igenevek (*az ablakból látni az erdőt*), a *-hat/-het* képző és különféle származékai (*látható*), valamint a modális segédigék (*lehet, kell*) használatának leírására, erre részben a szerző is utal (Kiefer 1986: 10). Véleményem szerint nem tud azonban mit kezdeni a *látó – látható – láthatatlan* sorozat első tagjával. A *látó* ugyanis az, aki folyamatosan lát, azaz a cselekvés a valóságban megy végbe. Nem mondhatom rá, hogy szükségszerű kijelentés, és azt is értelmetlen állítani, hogy a lehetséges világok mindegyikében igaz az állításom, mert más síkon van, kicsúszik az efféle vizsgálatok alól. Ez pedig azzal magyarázható, hogy a *látó*-nak nincsen modális értéke, azaz olyan többlete, amely feltételezne legalább egy lehetséges világot. Itt érdemes visszautalni arra a feltételezésemre, hogy a főnévi igenévnek sincsen önmagában modális jelentése, kizárólag a beszédhelyzet (parancs: *Leülni!*), a szupraszegmentális eszközök (hangerő, hanglejtés: *Leülni!*), metakommunikatív elemek (mimika: homlok-ráncolás; gesztikuláció: intés); a személytelen elliptikus szerkezetek esetében a jelentéstapadás (*Az udvarról mindent látni* [tudniillik *lehet*, azaz potenciális bekövetkezés hordozója]) ruházza fel modális tartalommal. A *látható* már rendelkezik modalitással, hiszen a *-hat/-het* képzőt viseli: a kieferi rendszeren belül a **circumstanciális**, azaz a körülményekben, külső adottságokban gyökerező igazságtartalom rejlik benne. Harmadik tagom, a *láthatatlan* a kieferi rendszer nyelvére lefordítva egyetlen lehetséges világban sem igaz kijelentés.

3. A *mondhatni* mint a kieferi modalitásfogalmak lehetséges nyelvi kifejezőeszköze

A Kiefer Ferenc által részletesen vizsgált *-hat/-het* képzőn és *lehet / kell* (modális) segédigéken kívül a *-hatni/-hetni* képzős főtagi alakulatok modális árnyalatait is igen szemléletesen bemutathatjuk az alábbi felosztás szerint, ugyanakkor egyes használatait kénytelenek vagyunk kizárni (vö. még Lengyel 2000d: 80).

- episztemikus modalitás: *Minden este nyolckor hallhatni a szomszéd nevetését. Ezen az úton juthatni el a hídroz. Kevés pénzből is jól megélhetni.*
- buletikus modalitás: –
- diszpozicionális modalitás: –

- deontikus modalitás: *?Itt parkolhatni. ?A bíróság előtt vallhatni meg az igazat.*
- circumstanciális modalitás: *Innen mindent nagyon jól láthatni.*

A példákból megállapítható, hogy a *mondhatni* leginkább az episztemikus és circumstanciális modalitás kifejezésére alkalmas személytelensége miatt; egyszersmind ugyanezen okból nem illeszkedik a buletikus és diszpozicionális modalitásba, hiszen előbbi a beszélő vágyaira, utóbbi a képességeire utal, nem engedve meg a kifejezés által hordozott elvonatkoztatást, általánosítást.

C) A *mondhatni* szerepeinek csoportosítása (A+B segítségével)

Eddigi vizsgálatomból kiderült: *mondhatni* szavunk az egyes mondatrészek, szófajok közötti átmeneti jelenségek tárháza. Bár egyértelmű hierarchia az ehhez szükséges nyelvtörténeti távlat miatt sem állítható fel, fenntartom, hogy létezik egy tendencia, amely az eredeti, főtagi használat sűrítő jellegéből fakad: elsődleges a tagmondati érték, majd kiüresedve a bevezető szói szerep (átmenet egyszerű és összetett mondat között), ezután pedig különböző szófajok (módosítószó, partikula, kötőszó) értékének elérése.

Az átmeneti jelenségek, bármennyire is megnehezítik az osztályozást, egyúttal eligazítás-ként szolgálhatnak a szófajváltás természetét illetően: módosítószó → partikula (Kugler 2000: 280); kötőszó → partikula (uo.), bevezető szók → módosítószó (Kugler 2000: 301).

- I. **főtagi használat**
 1. tagmondatot sűrítő szerkezetek
 2. *lehet* + infinitivusos szerkezetet vagy az általános alanyt jelző T/1. személyű igealakot (*mondhatnánk*) helyettesítő szerkezetek
- II. **módosítószói használat**
 1. valódi módosítószó
 2. átmeneti jelenségek a módosítószók esetében
 - a) „bevezető szó”, diskurzuspartikula
 - b) módosítószó és partikula kombinációja
- III. **partikula értékű használat**
 1. valódi partikula
 2. átmenet a partikula és kötőszó között
- IV. **kötőszói használat**
 1. mellérendelő szerkezetekben
 - a) kapcsolatos mellérendelő kötőszó
 - b) magyarázó mellérendelő kötőszó
 2. alárendelő szerkezetekben – sajátos (megengedő) jelentéstartalommal
- V. **írásjelpótló használat**
 1. kitett vagy ki nem tett idézőjel; hagyományos írásjelek által ki nem fejezhető modalitás (párhuzam: mosolykód)
 2. az írásjelhasználat és az egyes szófaji értékek kapcsolata

A rendszerezés kifejtése, példákkal való illusztrálása

A vázlat gondolatmenetét követő, immár példamondatokkal is támogatott vizsgálatom során az egyes szófaji besorolások előtt röviden indoklom a kategória felvételének létjogosultságát. Ezután a mondatot idézem (a kiemelések és a számozások tőlem származnak), majd rögtön utána igyekszem az adott nyelvi/szófaji szint egy elemével helyettesíteni a *mondhatni*-t. Bár javaslataim főként szemantikai megalapozásúak, minden esetben kitértem a szintaktikai szempontokra is. Példaanyagaim az interneten található, élőnyelvet reprezentáló mintákon alapulnak, tehát nem én találtam ki őket. Ez azért is hasznos, mert a nemtől, kortól, foglalkozástól független, válogatás nélkül rendelkezésemre álló anyag hű tükörképe lehet a nyelvállapotnak. A terjedelmesebb, zavarosabb mondatokat a könnyebb értelmezhetőség kedvéért itt-ott megkurtítottam, a helyesírást azonban idézéskor változatlanul hagytam. (Az értelmezéseim során természetesen a helyesen írt alakokat használom.) Az eredeti írásjelhasználat – főként a tagmondati érték eldöntésénél – döntő jelentőséggel bírhat, ám éppen a példaanyag heterogenitásából, a szerzők eltérő műveltségéből adódóan nem tekinthető következetesnek, így abból nem vonhatók le messzemenő következtetések.

I/1. Tagmondatot sűrítő, tagmondati értékű főtagi használat

A főnévi igenév – mint általában az igenevek – alkalmas arra, hogy szó szerkezeteket, tagmondatokat sűrítsen. Nem véletlen, hogy az egyszerű és összetett mondatok elkülönítésekor szükségképpen számot kell vetnünk az igeneves kifejezéseket tartalmazó mondatfajlissal is (Keszler 1977: 126–7; Keszler 2000: 465). Keszler Borbála – Deme Lászlót idézve – kiemeli, hogy „...hiányzik belőle a mondategységnek legfontosabb ismertető jegye, az új és önálló predikatív mozzanat. Így mégsem más, csak testes ... szabad mondatrész” (Keszler 1977 i. h.).

A jelenséget a Magyar grammatikában az alábbi példamondatok illusztrálják: *Csak egyet akarok, szeretni és örülni az élet apró örömeinek; A mi kétágyas intenzív osztályunkon, a kihasznlást bizonyítandó, mindig telt ház van; Halálukhoz közeledve sokan végiggondolják életüket* (Keszler 2000 i. h.) Azt azonban szem előtt kell tartanunk, hogy az egyes igenév-fajták eltérő módon képesek időt, modalitást, számot és személyt kifejezni, így némelyek egészen közel kerülhetnek a tagmondati értékhez. A beálló történésű melléknévi igeneves kifejezés utóidejűsége modális többletjelentést tartalmazhat, a határozói igeneves szerkezet utalhat egy- vagy előidejűsége stb.

A *mondhatni* megítélését igenévi természete mellett bonyolítja az is, hogy olyan modális többletjelentéssel rendelkezik, amely néha csak egész tagmondatokkal oldható fel: „*Talán nem képtelenség azt állítani, hogy...; Valójában úgy is mondhatnánk, hogy...; Már-már arra hajlanánk, hogy...; Gondolhatnánk, hogy...*” Keszler Borbála az efféle előfordulást H. Molnár Ilona nyomán módosító mondatrészletnek nevezve megállapítja, hogy „A módosító értelmű főmondat érdekessége, hogy a mondatzsugorításkor nem a mellékmondat olvasható ebbe mondatrészként, hanem éppen fordítva, a főmondat a mellékmondatba; vö.: *Pista, úgy vélem, beteg – Pista véleményem szerint beteg (...)*. Kérdés, hogy tarthatjuk-e ezeket a sajátos szerepű képződményeket főmondatoknak, illetőleg az egész mondatot alárendelt összetett mondatnak” (Keszler 1985: 144). Fontosnak tartom azonban megjegyezni, hogy a szerző a *mondhatni* egyéb előfordulásait is módosító mondatrészletnek nevezi, és idézett példáiban nem tesz különbséget az alábbi használatok között: *A korai középkorban a művészek egymáshoz erősen hasonló, mondhatni, sematikus figurákat készítettek; S Toldy óta mondhatni, irodalomtörténeti közhely ennek a költeménynek a kiválóságát elismerni; Az átfedésnek ezt a mondhatni tökéletes voltát lényegében nem befolyásolják olyan tények, (...); Változatos, mondhatni szélsőséges volt az idejű ősz időjárása; A Szenczi Molnár-szám és a Déryszám mondhatni feltételezi egymást; hosszú együttlétünk alatt mondhatni baráti viszonyba kerülünk* (idézi Keszler 1985: 147–8). A további vizsgálatok és besorolási kísérletek létjogosultságát támasztja alá a szerző által egy másik tanulmányban idézett, H. Molnártól származó kijelentés is:

„Mivel sem nem lexikális elemek, sem a mondatnak nem szerves részei, azért sem a »módosító szó«, sem a módosító »mondatrész« terminus technicus nem illeti meg őket. **Jobb híján** talán leginkább így nevezhetnénk a mondatnak ezeket a részeit: »módosító mondatrészetek«” (H. Molnár 1968: 52, idézi Keszler 1977: 132; kiemelés tőlem).

Vizsgálódásom célja pontosan az, hogy bebizonyítsam: a kifejezés használata több grammatikai kategóriát érint, azaz a „módosító mondatrészlet” voltaképpen gyűjtőfogalom, amely további alcsoportokra bontható. Nehézséget jelent, hogy a *mondhatni* tagmondatsűrítő tulajdonsága mellett mégiscsak egyetlen lexémával van dolgunk, így sok esetben önkényesnek tűnhet a tagmondati vagy szó szerkezeti érték melletti állásfoglalás. Az egyértelműség kedvéért az adott grammatikai besorolásnál később kitérek néhány, Keszler által idézett és módosító mondatrészetnek minősített *mondhatni*-t tartalmazó példára.

Visszatérve az egyszerű és az összetett mondat határeseteihez, az igeneves szerkezetet és a módosító mondatrészetet tartalmazó mondatokat összehasonlítva, nem minden mozzanatában érzem következetesnek az egyszerű és az összetett mondat elkülönítésének szempontjait. Míg ugyanis az igeneves kifejezések szerkezetileg nem minősülnek tagmondatnak, ám tartalmilag legtöbbször tagmondatértékűek, a formailag tagmondatjellegű módosító mondatrészetek „főmondata” (nem véletlenül teszi idézőjelbe a Magyar grammatika fejezetének szerzője e minősítést!) semmi lényeges információt nem közöl, azaz tartalmilag nem tagmondatértékű. Az egyetemi tankönyv – hangsúlyozva ugyan az átmeneti jelleget – az előbbit végső soron egyszerűnek, utóbbit (formailag) összetettnek minősíti (Keszler 2000 i. h.). Ez azt sugallja, hogy egy-egy kérdéses esetben a formai adottságok erősebb értékkel bírnak, mint a tartalmiak.

A *mondhatni, hogy...* szerkezet további problémákat is felvet. Tisztáznunk kell egyfelől, hogy a *hogy* kötőszó milyen tagmondatokat kapcsol, ugyanakkor el kell különítenünk az állító és tagadó formákat a grammatikai-szemantikai eltérések miatt. A *Nem mondhatni* ugyanis **mindig** tagmondatot vonz (vö. **Nem mondhatni jó voltál* – a vesszőt szükségképpen ki kell tennünk: *Nem mondhatni, [hogy] jó voltál*), azaz akár megjelenik mellette a kötőszó, akár nem, feltétlenül kapcsolóértékkel kötődik a másik tagmondathoz, és abba semmiképpen nem olvasható bele. Még az oly költőinek tetsző idézeteknél is ugyanezt tapasztaljuk (*Nem mondhatni: „szép”* → ’nem mondhatjuk azt, hogy szép’):

(1) *Mivel ezt a képet 1872-ben festette, így a legkésőbb készült képek közül való, és **mondhatni, hogy talán a legsikerültebb.*** ’Mivel ezt a képet 1872-ben festette, így a legkésőbb készült képek közül való, és **talán nem szerénytelenség azt mondani, hogy a legsikerültebb.**’⁵

(2) *Még soha semmilyen pártnak nem voltam tagja, tehát **nem mondhatni, hogy most csak ügyeskedni próbálok.*** ’Még soha semmilyen pártnak nem voltam tagja, tehát **senki nem mondhatja / feltételezheti rólam, hogy most csak ügyeskedni próbálok.**’

A *hogy* kötőszó szerepeit H. Molnár Ilona elemezte behatóbban, ezért vizsgálatomban az ő szempontjaira támaszkodom. A tartalmatlan *hogy* elnevezést azokban az esetekben tartja érvényesnek, amikor a kötőszó után az előző tagmondat pontosítása következik (H. Molnár 1977: 8). A szerző szerint tartalmatlan *hogy*-ot vonzanak a következő jelenségek:

⁵ Az (1) mondat értelmezése fontos kérdéskört érint, hiszen jelentésének leírásakor világossá válik: a *talán* a főmondathoz tartozik (a ’Mivel ezt a képet 1872-ben festette, így a legkésőbb készült képek közül való, és nem szerénytelenség azt mondani, hogy talán a legsikerültebb’ feloldás zavaros lenne, hiszen mind a *mondhatni*, mind a *talán* bizonytalanságot fejez ki). Lehetséges-e, hogy esetünkben a modális tartalmat viselő módosító mellékmondatba kerülése a mondatátszövődés egy sajátos példája? Átszövődhet-e pusztán modális tartalom a másik tagmondatba? Az ellentmondás – talán – feloldható a MGr. nyomán: a beszélt nyelvi megvalósulás nem mindig követi az általunk ismert mondatátszövődési szabályrendszert (Haader 2000: 476).

- olyan szavak használata, amelyek jelöltje tagmondatban kifejezhető tartalmat rejt (*Nyilvánvaló, hogy...*);
- pszichikai jelenségek, érzékszervi tevékenységek szavai (*Gondolom, hogy... Hallom, hogy...*);
- a beszélés szavai (*Az a véleménye, hogy...; Mondom, hogy...*).

Bár első ránézésre a *Mondhatni, hogy...* egyértelműen a harmadik pontba sorolható, meggyőződésem, hogy létezik a többi két esettel egyenértékű használata is:

(1) *Ebből adódóan nyugodt szívvel **mondhatni, hogy** nem egy kategória az autó és a motor.* ('nyilvánvaló, hogy...; természetes, hogy...' jelentésben)

(2) *96-ban elkezdődött valami, ami nem igazán volt jó, sőt **mondhatni, hogy** semmilyen sem volt.* ('úgy gondolom, hogy...; úgy vélem, hogy...' jelentésben)

(3) *Azóta a csapatnak mind összetétele, mind tevékenységi környezete többször megváltozott. **Mondhatni, hogy** a játékosok jöttek-mentek; a csarnok hol megadatott, hol nem.* ('Kijelenthetjük, hogy...; Azt is mondhatjuk, hogy...' jelentésben)

I/2. 'Lehet + infinitívus' jelentésű főtagi használat

A *lehet* + infinitívus elemzésének problémáját külön fejezetben említettem, itt csak azt szeretném jelezni, hogy véleményem szerint a *lehet mondani* és a *mondhatni* között semmilyen szemantikai különbség nincsen, hiszen ugyanazon jelentés kétfajta, szintetikus (*mond-* + *-hat* + *-ni*) és analitikus (*lehet mondani*) megvalósulásáról van szó. Csak utalni szeretnék a MGr. vonatkozó fejezetére, a részletes tárgyalást ez esetben mellőzöm (Lengyel: A segédigék és származékaik; 252–8). Ugyanakkor – különösen az utolsó két példában – a *lehet* + infinitívus helyett nyelvhelyességi szempontból indokoltabbnak tartom a T/1. személyű, általános alanyra utaló ige használatát.

(1) *Innen származik az a költészet, melyet legszorosabban a hangulat költészetének **mondhatni**.* 'Innen származik az a költészet, melyet legszorosabban a hangulat költészetének **lehet nevezni / nevezhetünk.**'

(2) *Nyugodtan **mondhatni**: elértünk minden idők legfrenetikusabb bulijának helyszínéhez.* 'Nyugodtan **lehet mondani / mondhatjuk**: elértünk minden idők legfrenetikusabb bulijának helyszínéhez.'

(3) *A Dunántúl régiói igen eltérő képet mutatnak lakásárak szerint, legdrágábbak – **mondhatni**: természetesen – a megyeszékhelyek.* 'A Dunántúl régiói igen eltérő képet mutatnak lakásárak szerint, legdrágábbak – **hozzátehetnénk**: természetesen / **lehet mondani**: természetesen – a megyeszékhelyek.'

II/1. Valódi módosítószói használat

A módosítószói előfordulás értékelésénél H. Molnár Ilona másik tanulmányára támaszkodom. A Módosító szók és módosító mondatrészek a mai magyar nyelvben c. munkája ugyanis „a mondatba főmondat szerűen beágyazott, de szintaktikailag teljesen vagy majdnem teljesen megmerevedett [...] kifejezések” vizsgálatát modális funkciójuk figyelembevételével végzi el (H. Molnár 1968: 48). Véleménye szerint az állítmányukat tekintve túlnyomórészt egyforma egyszerű

mondatok között is fellelhetők különbségek, mihelyt összetett mondatokká alakítjuk őket (uo. 39). Itt említi azt is, hogy a modális ítéletek mindig kifejezhetők *hogy* kötőszós összetett mondat formájában (erre az előző fejezetpontonban tárgyaltak is példaként szolgálhatnak). A módosítószók kialakulása kapcsán azt vallja, hogy azok eredetét inkább a határozói, mint egyéb mondatrészszerű bővítmények között kereshetjük. Ennek okát abban látja, hogy az állítmányban kifejezett cselekvés, történés, állapot vagy létezés körülményeinek jelölőjeként leginkább ez a mondatrész alkalmas a predikáció módosítására (uo. 53). Végül H. Molnár arra a következtetésre jut, hogy elsősorban az igéből képzett (*-ság/-ség; -ás/-és* képzős) alanyt és a melléknévi vagy melléknévi igenévi állítmányt tartalmazó mondatban képzelhető el effajta átalakulás.

Ellentmond-e mindez a megfigyelés a *mondhatni*-nak? Bizonyos mértékig igen, hiszen hagyományos értelemben véve sem igéből képzett alanya, sem névszói eredetű állítmánya nincsen, amelyeket H. Molnár fontosnak tartott a módosítószóvá váláshoz. Berrár szemléletes kifejezésével élve „magános” főtag. Ám amennyiben főtagi szerepét „felfejtük”, azaz külön vizsgáljuk állítmányi és alanyi minőségét, a látszólagos ellentmondás feloldható. A *mondhatni* mint *-ni* képzős főnévi igenév ugyanis nem áll messze a H. Molnár által előnyösnek ítélt *nomen actionis* jelentésű *-ás/-és* képzős főnevektől (vö. *Dohányozni tilos* és *Tilos a dohányzás*); állítmányiségében is ugyan-ezen oknál fogva hordozza az előnyösnek ítélt névszói (bár nem melléknévi) jelleget. A *-hat/-het* toldalék utal a cselekvés bizonyos körülményeire (például esetlegesség, potencialitás), tehát minden esély megvan arra, hogy a kifejezés módosítószóvá váljék. A TörtNyt. példát is hoz a személyragos ige > módosítószó fejlődésre, például *találok* > *talán* (Juhász 1992: 826). Példáim is hasonló jelenségről tanúskodnak, bár ez esetben szóalak-módosulás nem következett be:

(1) *Louis XIV. A nevével fémjelzett francia barokk korszak, **mondhatni** uralkodása alatt (1643–1715) teljesedett ki.* ’Louis XIV. A nevével fémjelzett francia barokk korszak **tulajdonképpen / igazán / kétségkívül** uralkodása alatt (1643–1715) teljesedett ki.’

(2) *Nemsokára egy évesek leszünk. Ez **mondhatni** nem sok idő egy cég életében.* ’Nemsokára egyévesek leszünk. Ez **igazából / természetesen** nem sok idő egy cég életében.’

(3) *Testi valójából arcán kívül még a kezét láthattuk, melyet nem takart el a reverenda s ez a kéz **mondhatni** összhangban volt az előbbiekkal.* ’Testi valójából arcán kívül még a kezét láthattuk, melyet nem takart el a reverenda s ez a kéz **valóban** összhangban volt az előbbiekkal.’

II/2 A módosítószói használat határesetei

Már H. Molnár Ilona kitér a módosítószók egyes határesetekre, érzékeltetvén, hogy a modális jelentés a nyelv több szintjén megvalósulhat. Utal a határozószók szintagmatagként betöltött szerepe kapcsán azok értékvesztésére, a rákérdezés során feltárható jelentésmódosulásokra (*Rendszerint ő győz* → *Hogyan? *Rendszerint*; H. Molnár 1968: 67). Jelzi a kötőszókkal és indulatszókkal való rokonságukat is (uo. 68).

Mariánovics Milán *Mondani* című tanulmányában (Mariánovics Milán 1914: 234) hívja fel a figyelmet arra, hogy „ezt a szóalakat különös módon használja Arany János két helyen.” Az általa idézett egyik mondat a következő: „*Károly lovalá fel, hogy újonnan rakják [ti. a leomlott várfalat], de nem vala még kész, csak, **mondani**, félig*” (kiemelés tőlem). Mariánovics megállapítja, hogy itt a *mondani* nem egyenértékű sem az ’azt mondja az ember’ jelentéssel, sem az ’azt mondjuk’-éval; véleménye szerint a kérdéses szó itt leginkább az ’ügyszólván’ tartalmával oldható fel. Példákkal is igazolja, hogy ez az előfordulás egyáltalán nem ritka az erdélyi szóhasználatban. Jómagam minderre a következő mondatot találtam: „*Derekam vékony, csukahasú, kezem, lábam száraz, mint a szarvasnak, **mondani** csak bőr, csont*” (Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból, II.,

405). Mariánovics fontos érve a jelentésmódosulás mellett, hogy a *mondani* szavunkhoz hasonló kifejezés több nyelvben is nyomon követhető (német *so zu sagen*; angol *so to say*; francia *pour ainsi dire*; horvát *reć bi v. bi reć*, szlovén *tako rekoč*). Véleményem szerint ezen adatok a *mondhatni* szófajváltásainak is fontos párhuzamaként szolgálhatnak, bár külön magyarázatra szorul az a különbség, hogy a *mondani*-ből hiányzik a *-hat/-het* toldalék.

A Magyar grammatika szófaji felosztásában már szerepel a „partikula” terminus, és ezzel valóban sikeresebben különíthetők el az egyes átmeneti jelenségek. Bizonyos ismérvek birtokában eldönthetjük, hogy az *ugye*, *csak* partikulák, míg a *valóban* módosítószó. A magyar nyelv történeti nyelvtana is számos példát említ, amelyek bizonyos igealakok funkcióváltását támasztják alá (Juhász 1992: 826). A *hagyd* > *hadd*; *hiszem* > *hiszen*, *hisz* szófaji meghatározása itt még módosítószó, a MGr. partikulaként említi őket (Kugler 2000: 275). Az elkülönítésnél fogódzó lehet az a szempont, hogy míg a módosítószók – mondatszók lévén – felelhetnek eldöntendő kérdésre, azaz önálló mondatként is szerepelhetnek, a partikulák nem (Kugler 2000: 301). Problémás azonban a módosítószók bevezető szóktól és kötőszóktól való elkülönítése, partikulákkal való társulásuk besorolása.

II/2/a) Modális szó, bevezető szó, diskurzuspartikula

A MGr. a módosítószók egyéb kifejezésekkel való érintkezése kapcsán említi meg a megnyilatkozásokat bevezető (*természetesen*, *nyilvánvalóan*, *feltehetően*) szeretlen nyelvi elemeket (Kugler i. h.). Az egyszerű és összetett mondatok határeseleinél meg is találhatjuk a *mondhatni*-t (Keszler 2000: 467). Érdekes, hogy a felsorolt 65 példa közül ez az egyetlen, főtagként is használatos forma, amelyre nem vagy más síkon vonatkoztatható az a megállapítás, miszerint a bevezető szók igei állítmány nélküli hiányos mondatok.

Az mindenesetre példáimról is elmondható, hogy a beszélőnek az elhangzottakhoz való hozzáállását, arról alkotott véleményét mintegy előrebocsátva vezetik be a mondatot:

(1) *Míg az új autók magyarországi eladásai csak szerényen növekednek, a használtautó-piac virágzik. **Mondhatni** újraéledt, egyebek mellett az importkönnyítések, a részletfizetési és használtautó-beszámítási akciók miatt.* 'Míg az új autók magyarországi eladásai csak szerényen növekednek, a használtautó-piac virágzik. **Pontosabban/valójában** újraéledt...'

(2) *Ezzel szemben a nem hagyományos molekula fehérré varázsolja a fogat, a ruhát s mindent, aminek tudatosan nekiütközik. **Mondhatni** a molekula a modern háziasszony boldogságának a kovácsa.* 'Ezzel szemben a nem hagyományos molekula fehérré varázsolja a fogat, a ruhát s mindent, aminek tudatosan nekiütközik. **Egyszóval/magyarán/summa summarum** a molekula a modern háziasszony boldogságának a kovácsa.'

(3) *Ezekben az években ismerkedett meg Horváth Barnával, mely kapcsolat kettejük között később **mondhatni** ellenségessé vált.* 'Ezekben az években ismerkedett meg Horváth Barnával, mely kapcsolat kettejük között később **úgyszólván** ellenségessé vált.'

II/2/b) Módosítószó kapcsolatai más elemekkel

A MGr. vonatkozó fejezete végén (Kugler i. m. 302) számos példát találhatunk a módosítószók kombinációira. A jelenség a modális jelleg minél teljesebb árnyalásával magyarázható. Ezt a momentumot kulcsfontosságúnak tartom, hiszen a példák nem pusztán a minél differenciáltabb jelentés visszaadására irányuló tendenciát jelzik, hanem a modális tartalmat kifejező nyelvi elemek egymáshoz való viszonyára, esetleges történeti rokonságára is rámutatnak:

- módosítószó + módosítószó: *alighanem tényleg; esetleg tényleg*
- módosítószó + partikula: *esetleg máris, talán csak nem*
- módosítószó + kötőszó: *bár alighanem, pedig alighanem*

Annak ellenére, hogy eddigi megfigyeléseim szerint a *mondhatni* inkább a partikulához és kötőszóhoz kapcsolódik szívesen, nem zárom ki annak lehetőségét, hogy további variációk is léteznek. A kapcsolatokban inkább a második helyet kedveli, valószínűleg azért, mert bizonyos fokig még ebben a pozícióban is állításértékű marad.

(1) *Soha nem kérte meg Gizi kezét, **bár mondhatni** fülig egymásba voltak zuhanva.* 'Soha nem kérte meg Gizi kezét, **bár voltaképpen / valójában** fülig egymásba voltak zuhanva.'

(2) *Az itáliai reneszánsz műveltség hatása biográfikus adatok és az életmű alapján szintén könnyen bizonyítható, **sőt mondhatni** bizonyításra sem szorul.* 'Az itáliai reneszánsz műveltség hatása biográfikus adatok és az életmű alapján szintén könnyen bizonyítható, **sőt voltaképpen** bizonyításra sem szorul.'

III. Partikula értékű használat

A *mondhatni* partikula értékű használatának elkülönítése a módosítószóinál is sikamlósabb terület. Felmerül ugyanis a kötőszavaktól való elhatárolhatóság kérdése, mivel egyikre sem lehet rákérdezni, és sokszor egyazon alak poliszemiájának lehetünk tanúi (Kugler i. m. 280). Az egyetemi tankönyv az alábbi tanácsot adja: vizsgáljuk meg, hogy elsősorban kapcsoló vagy a partikulákra jellemző modális-pragmatikai, becsülő-fokozó szerepet tölt-e be a kérdéses szóalak. Bár véleményem szerint ez elég ingatag fogódzó, kénytelen vagyok ezt a szempontot szem előtt tartani. Megjegyzem azonban, hogy a módszer nem egyértelmű, különösen a fokozó kapcsolatos mellérendelések kötőszava esetében, ahol mind a kapcsoló, mind a fokozó jelleg erős. Igyekszem tehát magyarázataimban minél több szinonimát felsorakoztatni annak érdekében, hogy a kötőszói és partikulai jelentés elkülöníthetőbb legyen. Ugyancsak itt utalnék vissza néhány mondatra azok közül, amelyeket Keszler Borbála módosító mondatrészeteknek tart: *Az átfedésnek ezt a **mondhatni** tökéletes voltát lényegében nem befolyásolják olyan tények, ...; A Szenczi Molnár-szám és a Déry-szám **mondhatni** feltételezi egymást; hosszú együttlétünk alatt **mondhatni** baráti viszonyba kerültünk* (idézi Keszler 1985: 148). Véleményem szerint mindhárom példa partikulaértékű, azaz helyettesíthető egy-egy partikulával: 'Az átfedésnek ezt a **szinte / közel / csaknem** tökéletes voltát lényegében nem befolyásolják olyan tények, ...' A Szenczi Molnár-szám és a Déry-szám **már-már** feltételezi egymást'; 'hosszú együttlétünk alatt **már-már / csaknem** baráti viszonyba kerültünk'.

Példáim vizsgálatánál a partikulák egyes alosztályait néhány esetben nem különítettem el vagy megkérdőjeleztem, mivel sem egyiket, sem másikat nem éreztem dominánsabbnak.

(1) *Mindezen csodákat a 8,9 inch átmérőjű LCD kijelzőn láhattuk, amely 1014×480 képpontos felbontással, **mondhatni** szélesvásznos dolgozott.* 'Mindezen csodákat a 8,9 inch átmérőjű LCD kijelzőn láhattuk, ami 1014×480 képpontos felbontással, **már-már / mintegy / szinte** szélesvásznos dolgozott' – **fokozó vagy becsülő partikula**.

(2) *Természetes, hogy mindig is akadt néhány olyan műalkotás, amely nem felelt meg a tömegek szájízének, de a XIX. századtól **mondhatni** bőséges kínálat áll rendelkezésünkre azoktól az alkotóktól, akiket korunk visszautasított.* 'Természetes, hogy mindig is akadt néhány olyan műalkotás, amely nem felelt meg a tömegek szájízének, de a XIX. századtól **igen(csak) / vajmi / elég**

bőséges kínálat áll rendelkezésünkre azoktól az alkotóktól, akiket korunk visszautasított’ – **fokozó-rangsoroló partikula**.

(3) *A csapat harmadik tagja, Oggli balján üldögélt, egy apróbb termetű, mondhatni manó alakú, nem egészen ember-szerű teremtmény volt.* ’A csapat harmadik tagja Oggli balján üldögélt, egy apróbb termetű, **már-már / szinte / közel** manó alakú, nem egészen emberszerű teremtmény volt’ – **becslő vagy fokozó partikula**.

(4) *A haver az én vagyok, kellő tisztelettel nézem a sportot, mondhatni fölnézek rá, van is miért, száz kilóval szériázik, én meg csak ötvennel. Szemüveges, szakállas és gyenge.* ’A haver az én vagyok, kellő tisztelettel nézem a sportot, **már-már / szinte / csaknem** fölnézek rá, van is miért, száz kilóval szériázik, én meg csak ötvennel. Szemüveges, szakállas és gyenge’ – **fokozó vagy becslő partikula**.

(5) *Egy sor olyan egyezmény megkötése van folyamatban, amelyek mondhatni a teljes befejezés előtt állnak.* ’Egy sor olyan egyezmény megkötése van folyamatban, amelyek **szinte / már-már** a teljes befejezés előtt állnak’ – **becslő partikula**.

(6) *Koltai Róbert mondhatni hazajött: a városban nem győz köszönetni.* ’Koltai Róbert **úgyszólván / szinte / csaknem** hazajött: a városban nem győz köszönetni’ – **becslő partikula**.

(7) *Témája az atomkorszakon való elmélázás; vizuális eszközökkel történő véleménynyilvánítása pedig, mondhatni erkölcsi parancs számára.* ’Témája az atomkorszakon való elmélázás; vizuális eszközökkel történő véleménynyilvánítása pedig **közel / mintegy** erkölcsi parancs számára.’ – **becslő partikula**.

(8) *2001. augusztus 13-án 20 órai kezdettel hosszabb, mondhatni életmű-riport hallható Ákossal a Petőfi rádió VÁLTÓHANG című műsorában.* ’2001. augusztus 13-án 20 órai kezdettel hosszabb, **már-már / szinte** életműriport hallható Ákossal a Petőfi Rádió VÁLTÓHANG című műsorában’ – **becslő partikula**.

IV. Kötőszói értékű használat

A használat részletes elemzése előtt érdemes kitérni a körülhatárolható morfológiai felépítésű kötőszavak történeti előzményeire. Kialakulásukat az magyarázza, hogy a (tag)mondat élén álló bevezető szószerkezet vagy tagmondat (*tudni illik*), ragos névszó vagy határozószó (*ezért, ellenben*) elveszíti hangsúlyos jellegét, ezzel együtt önállóságát is, és viszonyoszóvá válik (Juhász 1992: 787–8; Balogh J. 2000: 268). A *mondhatni* tagmondatsűrítő jellege vitathatatlan, tehát véleményem szerint kötőszói szerepét is a *tudniillik* kialakulásával megegyező módon nyerte el.

IV/1. Mellérendelő kötőszói használat

Figyelembe véve mind a lehetséges történeti előzményeket, mind a beszélt nyelvi példákat, a *mondhatni* tagmondat élén nyert kötőszói tartalma elsődlegesen mellérendelő. Eredeti modális többletjelentése elsősorban a fokozó kapcsolatos és a kifejtő/helyreigazító magyarázó mellérendelésre teszi alkalmassá.

IV/1/a. Fokozó kapcsolatos mellérendelő kötőszói használat

A szóalak ebben az esetben két tagot kapcsol össze, amelyek között bármilyen fokozati eltérés van (kielégítőtől a pozitívig; átlagostól a rosszig; kevésbé biztonságostól a veszélyesig stb.). Talán az egyik leggyakoribb jelentés, amellyel találkoztam. Érdekes, hogy zömmel nem tagmondati, hanem szintagmatikus szinten megvalósuló mellérendelések ezek: legtöbbször két jelző vagy határozó között teremődik fokozó kapcsolatos viszony. Itt utalnék vissza Keszler Borbála már említett példamondatainak egyikére: *Változatos, **mondhatni** szélsőséges volt az idei ősz időjárása* (idézi Keszler 1985: 148); itt véleményem szerint fokozó kapcsolatos mellérendelő kötőszói értékkel van dolgunk.

A szó fokozó értéke mellé bizonyos megszorító jelleg is társul, így talán helyesebb lenne a *sőt* + partikula kapcsolataként feloldani (például 'sőt, voltaképpen'). Mivel azonban e példákban a grammatikai kapcsolóértéket tekintem hangsúlyosnak, nem érzem szükségét a kiegészítésnek, csak jelzem, hogy a vizsgált elem kötőszóként is hordoz némi modális többletet. A példákat (figyelman kívül hagyva, hogy tagmondati vagy szószerkezeti szinten kapcsolnak-e) együttesen közlöm.

(1) *Én a magam részéről fölöttébb játékos, **mondhatni** feldobott hangulatban vagyok.* 'Én a magam részéről fölöttébb játékos, **sőt** feldobott hangulatban vagyok.'

(2) *Örömet, **mondhatni** boldogan folytathatnám még órákon át, de nem teszem.* 'Örömet, **sőt** boldogan folytathatnám még órákon át, de nem teszem.'

(3) *Korunkban az élelmiszeripari nagyüzemi termelés és az állati betegségek miatt nem biztonságos, **mondhatni** veszélyes az állati eredetű élelmiszerek fogyasztása.* 'Korunkban az élelmiszeripari nagyüzemi termelés és az állati betegségek miatt nem biztonságos, **sőt** veszélyes az állati eredetű élelmiszerek fogyasztása.'

(4) *A labdarúgó EB (!) mellett Magyarország egy másik nagy, **mondhatni** a legnagyobb sportesemény rendezését is szeretné elnyerni, hiszen pályázunk a 2012-es olimpia elnyerési jogáért.* 'A Labdarúgó-EB mellett Magyarország egy másik nagy, **sőt** a legnagyobb sportesemény rendezését is szeretné elnyerni, hiszen pályázunk a 2012-es olimpia elnyerési jogáért.'

IV/1/b. Kifejtő, helyreigazító magyarázó kötőszói használat

A kapcsolt tagok közötti mellérendelő szószerkezetben vagy mondatban a második elem pontosítja, árnyalja, más oldalról közelíti meg az elmondottakat. A fokozó kapcsolatos mellérendeléstől az különíti el, hogy a tagok között nem intenzitásbeli, hanem konkrétágban mérhető eltérés tapasztalható.

(1) *Ha Villon is egy kicsit karakteresebb, **mondhatni** nyugatiasabb énekhangot tudhatna magáénak, mérföldekkal előrébb lenne, mondjuk a Macbethtel együtt emlegethetném őket.* (Sic!) 'Ha a Villon is egy kicsit karakteresebb, **azaz / tehát** nyugatiasabb énekhangot tudhatna magáénak, mérföldekkal errébb lenne, mondjuk a Macbethtel együtt emlegethetném őket.'

(2) *Ettől ugyan a színe idővel sötétedik, **mondhatni** patinát kap, de ez csak emel az alkotás nívóján.* 'Ettől ugyan a színe idővel sötétedik, **azaz / vagyis / illetőleg** patinát kap, de ez csak emel az alkotás nívóján.'

(3) *A zenekar 1994-ben kezdett el aktívan működni, **mondhatni** olyan szinten, hogy a zenekari tagok akkor használták hangszerüket először.* 'A zenekar 1994-ben kezdett el aktívan működni, **azaz / vagyis / tehát** olyan szinten, hogy a zenekari tagok akkor használták hangszerüket először.'

IV/2. Alárendelő kötőszói használat

A példák osztályozásánál problémát jelent annak a jogosan felmerülő kérdésnek az eldöntése, hogy lehet-e a *mondhatni* alárendelés kötőszava is, azaz van-e okunk feltételezni, hogy mind alá-, mind mellérendelésben előfordul. Megfigyelésem szerint alárendelő kötőszói használata meglehetősen ritka, jobbra sajátos (megengedő) jelentéstartalomban jelenik meg. Éppen ezért indokolatlan lenne a megengedő kötőszói szerepből arra következtetni, hogy a *mondhatni* a tipikusan alárendelő kötőszók közé tartozik. Bánréti Zoltán a megengedő kötőszók szintaxisáról írt munkáját a különféle értelmezések számbavételével kezdi. Ebből kiderül, hogy egyes szerzők – típustól függően – mind alá-, mind mellérendelő értéket tulajdonítanak a megengedő mondatoknak (például Simonyi, Szinnyei); mások nem tipikus alárendelésnek (B. Lőrinczy), esetleg az alá- és mellérendelő mondatok közötti átmenetnek tartják (Tompai). Létezik azonban olyan vélemény is, amely szerint a megengedő mondatok tipikusan mellérendelők, és egy részosztályuk modális kifejezés (Balázsi) (ism.: Bánréti 1983: 5).

A kivételes jelleg abban is megnyilvánul, hogy a *mondhatni* megengedő kötőszói értékben önállóan nem jelenik meg, csakis kötőszópár tagjaként. Megengedő jelentése leginkább ellentétes kötőszavak (*de, azonban*), ritkábban partikulák mellett bontakozik ki, és kizárólag mondatkezdő helyzetben. A *mondhatni*-t tulajdonképpen potencialitást kifejező modális többletjelentése teszi alkalmassá a megengedő kötőszói pozíció betöltésére (vö. a feltételes kötőszókkal: **Ha rosszsont is, mégis az én macskám**), ám ugyanezért szorul a szerkezet az ellentétes kötőszavak egyidejű megjelenésére is (tudniillik a szóalak nem képes ellentétet kifejezni). Érdemes megfigyelni, hogy hagyományosan egy ugyancsak *-hat/-het* képzős kiürült szó tölti be a megengedő kötőszó szerepét (*ámbár, noha, jóllehet*).

(1) **Mondhatni** átlagos a helyzetünk; ez **azonban** nem csökkenti a felelősségünket. 'Jóllehet átlagos a helyzetünk, ez nem csökkenti a felelősségünket.'

(2) **Mondhatni** szép nő, csak háromig sem tud számolni. 'Bár/noha szép nő, háromig sem tud számolni'

(3) **Mondhatni** velem mindig nagyon szemét volt Füzesy, **mégsem** húzott meg az érettségim (na jó valahol neki is érdeke volt hogy átmenjek). 'Bár velem mindig nagyon szemét volt Füzesy, mégsem húzott meg az érettségim (na jó, valahol neki is érdeke volt, hogy átmenjek).'

V. Írásjelet pótló vagy azt kiegészítő használat

A tagmondati, szintagmatikus és szófaji értékeken kívül a *mondhatni* egy további érdekes jelensége is figyelmet érdemel. Számos esetben észlelhető, hogy a szó nem a hagyományos szófaji felosztás értelmében vett tartalmas vagy grammatikai viszonyjelentéssel rendelkezik, mégis többletszerepe van a mondaton belül, amelyet feltehetőleg modális jelentésének köszönhet. Jelölheti a beszélőnek a tárgyhoz fűződő viszonyát – ezt már tapasztalhattuk a bevezető szók, módosítószók esetében is –, ezáltal képes az elhangzó beszédrésznek a tagokéval homlokegyenest eltérő jelentést kölcsönözni. A szóba jöhető írásjelek közül egyelőre csak az idézőjelet tudom hitelt érdemlően bemutatni.

V/1. Idézőjeles használat vagy mosolykód?

Az idézőjel használata igen sokrétű. Tudjuk, hogy a hangzó beszéd rengeteg olyan többlet-információt hordoz, amelyet írásban nem vagy csupán töredékesen kódolhatunk. A nyilatkozatokat mimika, gesztikuláció és szupraszegmentális elemek (hangerő, hanglejtés) kísérik, amelyek olykor éppen ellenkező jelentéssel ruházhatják fel a kérdéses kifejezést. Ennek a többletnek válhat hordozójává az írásjel, korántsem olyan széles eszköztárral, mint a szóbeli érintkezés adta lehetőségek. Az írásbeli kifejezőeszközök hiányát igyekszik pótolni az internetes nyelvhasználatban az úgynevezett smiley vagy mosolygó. Azt, hogy esetünkben a *mondhatni* idézőjelet vagy piktogramot helyettesít-e, az alábbi példamondatok szemléltetik. Vizsgálatukból egyszersmind kiderül: olykor mindkét eset helytálló, hiszen ugyanannak a jelentésárnyalatnak mind írás-, mind mosolyjeles változata ismeretes. A vonatkozó mosolykódokat a <http://members.aol.com/bearpage/smileys.htm> internetes oldal értelmezésének tükrében közlöm. A feladat az előző fejezetektől eltérő hozzáállást kíván, ezért az eddigi módszeremmel szakítva nem konkrét, behelyettesített mondatokban, hanem rövidebb gondolatmenetben írom le az adott jelentést.

(1) *A világ kórházaiban, hivatalaiban nem mondták nekik, hol oktatják a vak írást, a közlekedést, milyen állami támogatás jár nekik. **Mondhatni**, a vakszerencsének köszönhető, hogy tudomást szereztek a VERCS-ről.* – A bizarr mondat iróniája megjeleníthető mind idézőjellel, mind mosolygóval. Utóbbinak a kanonikus jelkombinációja a :-} vagy :-> (a :-> erősebb, már-már szarkasztikus).

(2) *Gratulálok! Te vagy a 8933., aki erre a **mondhatni** zseniálisan kidolgozott, ám maga után mégis némi kívánnivalót (pl. értelem) hagyó hőmpéjdsre vetődtél.* – A honlap megalkotója szemmel láthatólag elégedetlen még művével, bemutatkozásából érezhető, hogy a „zseniális” csakis fenntartásokkal értelmezhető. Ebben az esetben is helytálló mindkét jelhasználat.

(3) (...) *ő mind a mai napig remekeket süt belőlük. Nagy szerencsémre a feleségem is kezd belejönni ebbe a műfajba, **mondhatni** „reményt keltően mozog a pályán”.* – Sajátos jelenség, majdhogynem tautologikus, amikor a *mondhatni* mellett megjelenik az az írásjel is, amelyet helyettesít. Ebben az esetben mind az idézőjel, mind a beszélői attitűdöt jelző szó jelen van.

(4) *Az óriási úszóversenyt mindazonáltal a BVSC bírta valamelyest jobban, **mondhatni**, játékosai eggyel kevesebbet hibáztak, mint vetélytársaik.*

A mérközéssel meglehetősen elégedetlen nyilatkozó írásban rögzített mondatát hagyományos írásjelekkel árnyalni lehetetlen. Ebben az esetben a *mondhatni* jelentését leginkább a :-} adja vissza. Indokolt lehet azonban a kiábrándult, fanyalgó változat is. :-|

V/2. Az írásjelhasználat és az egyes szófaji értékek kapcsolata

Az írásjel értékű használatot vizsgálva számos olyan mondatot találtam, amelyben az idézőjellel és partikulával azonos érték egyaránt erős, olyannyira, hogy véleményem szerint sem egyik, sem másik nem zárható ki. Ugyanez a jelenség tapasztalható a magyarázó kötőszói, valamint a bevezető szói használat melletti idézőjeleknél is. Ezen előfordulások mindegyike tartalmazza ugyanis a beszélőnek az elhangzottakhoz való hozzáállását, amely egyszersmind a cinizmust, szarkazmust, gúnyt vagy iróniát jelző idézőjelben is kódolva van:

(1) *A Polarisban jelenleg is aktív bolygóelemzési munka zajlik, így ez a téma **mondhatni** „otthon van” falaink között.* 'A Polarisban jelenleg is aktív bolygóelemzési munka zajlik, így ez a téma **pont / főképp / kiváltképp** „otthon van” falaink között' – **partikula + idézőjel**.

(2) *A felhasználókat gyakorlatilag a rendszeren belül ez érinti a legérzékenyebben, **mondhatni** testközelből.* 'A felhasználókat gyakorlatilag a rendszeren belül ez érinti a legérzékenyebben, **már-már / tulajdonképpen** testközelből' – **partikula + implicit (odaérthető) idézőjel**.

(3) *Amint régebben mondták volt: a házasságok az égben köttetnek; s minden esetben nyilvánvalóan egy **mondhatni** csúcstalálkozó eredményei. Szinte magunk előtt látjuk az arkangyalok különlegesen szakosított brigádját a kozmikus kartotékrendszerénél...* 'Amint régebben mondták volt: a házasságok az égben köttetnek; s minden esetben nyilvánvalóan egy **kvázi / szinte / csaknem** csúcstalálkozó eredményei' – **partikula + implicit (odaérthető) idézőjel**.

(4) *A kisebb, **mondhatni** „kellemesebb” problémákat azok jelentették számunkra, amelyek kezeléséről már meglévő saját fenntartású intézményrendszer gondoskodott.* 'A kisebb, **azaz(hogy) / illetve** „kellemesebb” problémákat azok jelentették számunkra, amelyek kezeléséről már meglévő saját fenntartású intézményrendszer gondoskodott' – **magyarázó kötőszó + kitett idézőjel**.

(5) *Nem kifejezetten szeretem az egymondatos leveleket. **Mondhatni** elég erőteljes nyomást gyakorolnak rám és megbolygatják a nyugalmi állapotomat.* 'Nem kifejezetten szeretem az egymondatos leveleket. **Egyszóval / pontosabban** elég erőteljes nyomást gyakorolnak rám, és megbolygatják a nyugalmi állapotomat' – **bevezető szó + implicit (odaérthető) idézőjel**.

Befejezés

Korántsem teljes munkám arra próbált meg választ keresni, hogy milyen szerepe(i) lehet(nek) a *mondhatni*-nak. Dolgozatom nem konklúzió, nem is annak készült. Sokkal inkább kísérlet, problémafelvető helyzetjelentés, amely előszobája lehet a további vizsgálatoknak. Külön tanulmányt érdemelne a kifejezés stilisztikai, nyelvhelyességi kapcsolatainak feltárása, ugyanígy a szociokulturális vonatkozások tárgyalása is. Céлом mindössze annyi volt, hogy megmutassam: a nyelv mégoly marginális, „apróbetűs” jelenségei mögött is alapvető kérdések, tisztázásra váró problémák húzódnak meg, amelyek kételkedésre, a rendszer felülvizsgálatára sarkallják a tudatos nyelvhasználót.

Dolgozatom mottójául a Hadrovics László által már felfedezett Propertius-idézetet választottam, jelezve, hogy habár a biztos tudás nincs birtokomban, a vállalkozó kedv, a merészség mindenképpen gyümölcsöző lehet. Ihletőm egy mellékesnek látszó, akár át is ugorható lábjegyzet volt – remélem, dolgozatom is ugyanilyen ösztönzője lesz másoknak.

SZAKIRODALOM; SZÖVEGANYAGOK

- Balogh Judit 2000. A kötőszó. In: Keszler Borbála (főszerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 268–74.
- Balogh Péter 1895. Főnévi igenév mint állítmány. *Nyr.* 109–12.
- Bánréti Zoltán 1983. A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról. *Nyelvtudományi Értekezések* 117. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Berrár Jolán 1977. Alany és állítmány. In: Rácz Endre és Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből*. 79–93.

- Bósz Ágnes 1992. A főnévi igenévi állítmány kérdése. In: Keszler Borbála (szerk.): *Újabb fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest. 30–2.
- ÉKSz. = *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1978.
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára V. (Mo–S)*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1980.
- Grétsy László–Kovalovszky Miklós (szerk.): *Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1985.
- H. Molnár Ilona 1977. A tartalmatlan *hogy* kötőszós összetett mondatok típusai szemantikai szempontból. *Nyelvtudományi Értekezések* 94. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- H. Molnár Ilona 1968. Módosító szók és módosító mondatrészek a mai magyar nyelvben. *Nyelvtudományi Értekezések* 60. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hadrovics László 1992. *Magyar történeti jelentéstan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Haader Lea 2000. Az alárendelő összetett mondatok. In: Keszler Borbála (főszerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 472–512.
- Juhász Dezső 1992. A kötőszók. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 772–814.
- Juhász Dezső 1992. A módosítószók. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 815–38.
- Kálmán C. György–Kálmán László–Nádasdy Ádám–Prószéky Gábor 1989. A magyar segédigék rendszere. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 17. 49–103.
- Kenesei István 1998. A toldalék-morféma meghatározásáról. *Nyr.* 67–80.
- Kenesei István 1996. Képző vagy nem képző? In: Terts István (szerk.): *Nyelv, nyelvész, társadalom*. Emlékkönyv Szépe György 65. születésnapjára barátaitól, kollégáitól, tanítványaitól, II. kötet. JPTE, Pécs.
- Keszler Borbála 1977. Az egyszerű és az összetett mondat határsávja. In: Rácz Endre–Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest. 111–33.
- Keszler Borbála 1985. *A magyar írásjelhasználat és grammatikai alapjai*. Kandidátusi értekezés. Budapest.
- Keszler Borbála 1997. Képző-e a *-hat/-het?* *Nyr.* 86–90.
- Keszler Borbála 2000. A szófaji felosztás problémái. In: Keszler Borbála (főszerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 70–6.
- Kiefer Ferenc 1986. A modalitás fogalmáról. *Nyelvtudományi Közlemények* 3–37.
- Kugler Nóra 2000. A módosítószó. In: Keszler Borbála (főszerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 298–302.
- Kugler Nóra 2000. A partikula. In: Keszler Borbála (főszerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 275–81.
- Laczkó Krisztina 2000. A morfémaosztályok jellemzése. In: Keszler Borbála (főszerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 42.
- Lengyel Klára 2000a. A segédigék és származékaik. In: Keszler Borbála (főszerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 252–58.
- Lengyel Klára 2000b. Az igenevek. In: Keszler Borbála (főszerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 223–51.
- Lengyel Klára 2000c. Az állítmány. In: Keszler Borbála (főszerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 394–404.
- Lengyel Klára 2000d. Az igenevek helye a szófaji rendszerben. *Nyelvtudományi Értekezések* 146. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lengyel Klára 1989. Határozói igeneveink szófajváltásáról. In: Rácz Endre (szerk.): *Fejezetek a leíró nyelvtan köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest. 181–217.
- Mariánovics Milán 1914. Mondani. *Nyr.* 234.
- MGr. = Magyar grammatika. Főszerk. Keszler Borbála. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 2000.
- Nagy Ferenc–Kováts Gyula–Péter Gyula 1957. *Latin nyelvtan a gimnáziumok számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Pete István 1999. A szó szerkezeti és derivációs elemzése. *Nyr.* 483–95.
- Szeglet István 1910. A főnévi igenév Arany Jánosnál. *Nyr.* 292–300.
- Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból*, II. rész: barokk és késő-barokk rokokó. Szerk. Kovács Sándor Iván. Osiris, Budapest. 2000.
- TörtNyt. = *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1*. Főszerk. Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1992.

INTERNETES FORRÁSOK:

Elender Kincskereső – <http://www.kincs.elender.hu>

Historical Dictionary Corpus, Hungarian Academy of Sciences – <http://www.nytd.hu/hhc>

Index Kereső – <http://www.index.hu>

Internet Smileys – <http://members.aol.com/bearpage/smileys.htm>

Nádas Tímea

SUMMARY

Nádas, Tímea

On the roles of *mondhatni* ‘so to speak’

This paper explores and systematises the various occurrences, uses, and syntactic roles of a single word of Hungarian. The basic assumption is that the expression at hand, due to the diverse syntactic environments it is used in, loses some of its initial concreteness, its meaning gets modified, and this makes it eligible for conversion (category shift) and a wider range of uses. In connection with a detailed description of the lexeme *mondhatni* ‘so to speak’, the author touches on a number of issues that are currently debated in Hungarian linguistics, including the difficulties of classifying the suffix *-hat/-het* ‘may’ as well as of defining its modal content, the issue of infinitival predicates, the criteria of being an auxiliary verb, and borderline cases between simple and complex sentences. In addition to a part-of-speech classification of examples that the author collected from the web, another aim of this paper is to present a detailed analysis of some transitional phenomena like those involving particles. In systematising the collected material, some problems related to certain part-of-speech categories (modifier, particle, conjunction), the quasi-clausal nature of *mondhatni*, and its use as a substitute for quotation marks (based on the modal meaning of the suffix *-hat/-het*) are also discussed. That latter function is not unrelated to the attitude-conveying character of the various ‘smile’ symbols characteristic of ‘Internetese’.